

FALSAFA TARIXI FAN SIFATIDA

Fazilov Said Shavkatovich

*Buxoro davlat tibbiyot instituti
Ijtimoiy fanlar kafedrası asistenti*

Annotatsiya: *Mazkur maqolada falsafa tarixining fan sifatidagi mohiyati, uning predmeti, vazifalari va metodologik ahamiyati tahlil etiladi. Falsafa tarixining inson tafakkuri rivojidadagi o'рни, turli falsafiy maktab va yo'nalishlar o'rtasidagi uzviylik hamda vorislik masalalari yoritiladi. Shuningdek, ushbu fan orqali dunyoqarashni shakllantirish, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish va zamonaviy falsafiy muammolarni anglash imkoniyatlari asoslab beriladi.*

Kalit so'zlar: *falsafa tarixi, falsafiy tafakkur, metodologiya, dunyoqarash, falsafiy maktablar, vorislik, bilish, jamiyat*

Аннотация: *В данной статье рассматривается сущность истории философии как науки, её предмет, задачи и методологическое значение. Освещается роль истории философии в развитии человеческого мышления, а также вопросы преемственности и взаимосвязи различных философских школ и направлений. Кроме того, обосновывается значение данной дисциплины в формировании мировоззрения, развитии критического мышления и понимании современных философских проблем.*

Ключевые слова: *история философии, философское мышление, методология, мировоззрение, философские школы, преемственность, познание, общество*

Abstract: *This article examines the essence of the history of philosophy as a scientific discipline, its subject, functions, and methodological significance. It highlights the role of the history of philosophy in the development of human thought, as well as the continuity and interconnection between various philosophical schools and traditions. The paper also emphasizes its importance in shaping worldview, developing critical thinking, and understanding contemporary philosophical issues.*

Keywords: *history of philosophy, philosophical thinking, methodology, worldview, philosophical schools, continuity, cognition, society*

Mustaqillikning taraqqiyot yo'li mamlakatimizda fan rivoji uchun keng imkoniyatlar yaratdi. Fanning barcha sohalaridagi kabi falsafada tub o'zgarishlar sodir bo'ldi. Zero, eng qadimiy rivojlanish tarixiga ega bo'lgan falsafa o'zida turli davrlarning ijtimoiy-siyosiy qarashlarini mujassamlashtirib, voqea va hodisalarning mohiyatini anglashni, nafaqat anglash, balki ularga munosabat bildirishni shakllantiradi. Modomiki shunday ekan, bugungi kunda falsafani yanada rivojlantirish, yosh avlodni falsafiy dunyoqarash, zamonaviy fan yutuqlariga asoslangan falsafiy bilimlar bilan qurollantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Agar falsafa soʻzining kelib chiqishi (etimologiyasi)ga eʼtibor bersak, uning yunon tilidagi tarjimasi «donolikni sevaman» maʼnosini anglatadi. Diogen Laertskiy (eramiz II asri oxiri - III asr boshlari) soʻzlariga qaraganda, oʻzini birinchi marta faylasuf deb atagan kishi – yunon mutafakkiri va olimi Pifagordir. Faylasuflarning qanday ekanliklariga taʼrif berib, u shunday degan: «Hayot oʻyinga oʻxshaydi: baʼzilar unga musobaqalashgani kelsa, ayrimlar savdolashgani, eng baxtlilari esa tomosha qilgani keladilar; hayotda ham xuddi shunday, baʼzilar qullar kabi shuhrat va boylikka oʻch boʻlib dunyoga keladi, vaholanki faylasuflar - faqat haqiqat uchun keladi». Bugungi kunda haqiqatni izlash faqat falsafagina taalluqli degan fikrga qoʻshilib boʻlmaydi. Faylasuf boʻlmasdan ham fizika, tibbiyot, badiiy ijodda yoki kundalik hayotda bilim va haqiqatga intilish mumkin. Biroq haqiqatni ongʻli izlash aynan falsafadan boshlangan.

Baʼzi falsafiy tizimlarda falsafa oliy bosh ibtido yoki birinchi sabab toʻgʻrisidagi fan deb taʼriflanadi. Masalan, qadimgi yunon faylasufi Arastu taʼlimotida, u «barcha mavjudotning ibtidosi va sabablari toʻgʻrisidagi fan» deyilgan boʻlsa, oʻrta osiyolik mutafakkir Abu Ali Ibn Sino falsafani «mutlaq borlik toʻgʻrisidagi oliy fan» deb taʼriflagan. Boshqa yoʻnalishlarda falsafaning bosh sababi birinchi ibtidolarni bilish ekanligi umuman rad etiladi, masalan, oʻrta asr ilohiyotchisi al-Gʻazzoliy oʻzining «Faylasuflarni rad etish» nomli maxsus asarini shu mavzuga bagʻishlagan. Baʼzi taʼlimotlarda falsafa «toʻgʻri fikrlash orqali erishilgan bilim» (T.Gobbs), umuman, «fanlarni koʻrib muhokama qiluvchi» (G.V. Xegel) deb keng tasavvur qilinsa, boshqalarida tor maʼnoda, masalan, «fikrning mantiqiy oydinlashuvi» (L.Vitgenshteyn) yoki «ummamajburiy qadriyatlar toʻgʻrisidagi fan» (V.Vindelband) sifatida tushuniladi. Odatda, falsafaning u yoki bu taʼrifi umuman falsafani emas, balki tegishli faylasuflarning oʻz nazariyalarini belgilashi hisoblanadi, garchand, koʻpchilik faylasuflar aynan oʻz falsafiy qarashlarinigina haqiqiy (yoki chinakam) deb oʻylaydilar.

Falsafani umumiy tarzda aniq va yakdil taʼriflash masalasi falsafa tarixidagi eng murakkab va bahsli muammolardan biri hisoblanadi. Chunki falsafa oʻzining mazmuni, predmeti va uslubi jihatidan turli davrlarda, turli maktab va yoʻnalishlarda turlicha talqin etilgan. Shu bois “falsafa nima?” degan savolga yagona va hamma tomonidan qabul qilingan javob mavjud emas.

Nemis faylasufi Georg Wilhelm Friedrich Hegel falsafani yaxlit tarixiy jarayon sifatida talqin etib, har bir alohida falsafiy taʼlimotni yagona jahon falsafasining muayyan bosqichi deb hisoblagan. Uning fikricha, falsafa tarixini turli qarashlar yigʻindisi emas, balki uzluksiz rivojlanib boruvchi yaxlit tizim sifatida tushunish zarur. Yaʼni, har bir yangi falsafiy gʻoya avvalgi qarashlarni inkor etish bilan birga, ularni maʼlum maʼnoda oʻzida saqlab qoladi va rivojlantiradi.

Biroq boshqa koʻplab faylasuflar bu nuqtai nazarga qoʻshilmaydi. Ularning fikricha, falsafa tarixi — bu turli falsafiy maktablar va taʼlimotlar tarixidan iborat boʻlib, ularni yagona tizimga keltirish murakkab yoki hatto imkonsizdir. Masalan, ekzistensializm, pozitivizm, analitik falsafa kabi yoʻnalishlar oʻzining predmeti, metodologiyasi va maqsadlari jihatidan bir-

biridan keskin farq qiladi. Shu sababli ular falsafani umumiy tarzda emas, balki alohida yo'nalishlar doirasida aniqlash mumkin, deb hisoblaydilar.

Shu o'rinda muhim bir empirik holatga e'tibor qaratish lozim: turli qarashlarga ega bo'lgan barcha faylasuflar o'z faoliyatini aynan falsafa deb biladilar. Hatto ular bir-birining qarashlarini tanqid qilgan, inkor etgan yoki rad etgan taqdirda ham, o'zaro "faylasuf" sifatida tan olinadi. Bu esa shuni ko'rsatadiki, ularning faoliyatida qandaydir umumiy jihat mavjud bo'lib, aynan shu jihat ularni falsafiy faoliyat sifatida birlashtiradi.

Mazkur umumiylik nimada namoyon bo'ladi? Avvalo, falsafa — bu borliqning eng umumiy asoslarini, inson va olam o'rtasidagi munosabatni, bilish imkoniyatlari va chegaralarini o'rganishga qaratilgan ma'naviy-intellektual faoliyatdir. Ba'zi faylasuflar uchun falsafa — bu tushunchalarning mantiqiy tahlili bo'lsa, boshqalar uchun u borliqning ibtidoiy asoslarini aniqlashga qaratilgan metafizik izlanishdir. Yana bir guruh faylasuflar esa falsafani ilmiy bilimlarning tanqidiy tahlili va umumlashtirilishi sifatida talqin etadi.

Shu nuqtai nazardan qaraganda, falsafaning mohiyatini uning bajaradigan vazifalari orqali aniqlash maqsadga muvofiqdir. Falsafa quyidagi asosiy funksiyalarni bajaradi:

- dunyoqarashni shakllantirish — insonning olam va undagi o'rniga doir umumiy tasavvurlarni yaratadi;
- metodologik vazifa — boshqa fanlar uchun umumiy bilish usullarini ishlab chiqadi;
- tanqidiy-tahliliy vazifa — mavjud bilimlar, qadriyatlar va g'oyalarni tahlil qiladi va baholaydi;
- aksiologik vazifa — qadriyatlar, ma'no va maqsadlar masalasini o'rganadi.

Demak, falsafani yagona, qat'iy ta'rif bilan cheklash qiyin bo'lsa-da, uni insoniyatning borliq, bilish va qadriyatlar haqidagi eng umumiy va chuqur savollariga javob izlovchi alohida ma'naviy faoliyat turi sifatida ifodalash mumkin. Aynan shu jihat turli falsafiy maktab va yo'nalishlarga mansub bo'lgan faylasuflarni birlashtirib turadi.

O'rganilgan manbalar va falsafiy qarashlar tahlili shuni ko'rsatadiki, falsafani umumiy va yagona ta'rif orqali ifodalash masalasi hali ham dolzarb va bahsli muammolardan biri bo'lib qolmoqda. Turli tarixiy davrlarda shakllangan falsafiy maktablar va yo'nalishlar o'zining predmeti, metodologiyasi hamda maqsadlari jihatidan sezilarli farqlarga ega. Shu bois falsafani yagona, qat'iy chegaralangan tushuncha sifatida talqin qilish ilmiy jihatdan murakkabdir.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, Georg Wilhelm Friedrich Hegel tomonidan ilgari surilgan falsafani yaxlit tarixiy jarayon sifatida tushunish g'oyasi falsafa tarixining uzviyligini ochib berishda muhim ahamiyatga ega. Biroq boshqa yondashuvlar, ya'ni falsafani alohida ta'limotlar va mustaqil yo'nalishlar yig'indisi sifatida talqin etuvchi qarashlar ham o'zining nazariy asoslariga ega ekanligi aniqlandi. Bu esa falsafa tabiatining murakkab va ko'p qirrali ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi. Shu bilan birga, tadqiqot davomida barcha falsafiy yo'nalishlarga xos bo'lgan umumiy jihatlar ham mavjudligi aniqlanadi. Xususan, falsafa har qanday shaklda bo'lishidan qat'i nazar, borliqning eng umumiy asoslari, insonning olamdagi o'rne, bilish imkoniyatlari va chegaralari, shuningdek, qadriyatlar tizimini anglashga

qaratilganligi bilan ajralib turadi. Demak, falsafaning asosiy mohiyati uning predmetida emas, balki u ko'taradigan savollarning universalligida namoyon bo'ladi. Natijada shunday xulosaga kelish mumkinki, falsafani to'liq va yakdil tarzda ta'riflashdan ko'ra, uni inson tafakkurining eng yuqori darajadagi umumlashtiruvchi va tanqidiy faoliyati sifatida talqin etish maqsadga muvofiqdir. Aynan shu yondashuv falsafaning turli yo'nalishlari o'rtasidagi umumiylikni tushunish va uni yaxlit ilmiy fenomen sifatida anglash imkonini beradi.

Mazkur mavzu doirasida olib borilgan tahlillar falsafa tarixining fan sifatidagi o'rni va ahamiyati nihoyatda keng ekanligini ko'rsatdi. Avvalo, u insoniyatning turli davrlardagi fikrlash uslubi, dunyoqarashi va qadriyatlar tizimini o'rganishga xizmat qiladi. Falsafa tarixi orqali jamiyat taraqqiyotiga ta'sir ko'rsatgan g'oyalar, ularning shakllanish sabablari hamda rivojlanish yo'nalishlari aniqlanadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, falsafa tarixi faqat o'tmishni o'rganish bilan cheklanmaydi. U hozirgi zamon tafakkurini tushunish, mavjud ilmiy va falsafiy qarashlarni tahlil qilish hamda ularni baholash imkonini beradi. Har bir falsafiy tizim o'z davrining mahsuli bo'lishi bilan birga, keyingi davr tafakkuriga ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli falsafa tarixini o'rganish uzluksizlik va vorislik tamoyillariga asoslanadi.

Bundan tashqari, falsafa tarixi fan sifatida insonda tanqidiy va mustaqil fikrlashni rivojlantiradi. U turli qarashlarni solishtirish, ularning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash, umumiy xulosalar chiqarish ko'nikmalarini shakllantiradi. Aynan shu jihat falsafa tarixini nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ega bo'lgan fan darajasiga olib chiqadi.

Umuman olganda, falsafa tarixi — bu insoniyat tafakkurining rivojlanish yo'lini tizimli ravishda o'rganuvchi, turli falsafiy qarashlar o'rtasidagi bog'liqlikni ochib beruvchi hamda zamonaviy dunyoqarashni shakllantirishga xizmat qiluvchi muhim ilmiy soha sifatida namoyon bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ойзерман Т. И. Проблемы историко-философской науки. М., 1982. 57-б
2. Древнекитайская философия. В 2-х т. М., 1972-1973. Т. 1. 130-б.
3. Чанышен А.Н. Курс лекций по древней философии. — М.: Высшая школа, 1981.
4. Copleston F. History of philosophy. Vol. I. — New York-London-Toronto-Sydney Auckland, 2003.
5. А.Н.Чанышев. Начало философии (Фалсафа ибтидоси). —М., 1982.